

Иван Ковачевић

Ван Генеп по други пут међу Србима^{*}

Прилог историји српске етнологије/антропологије у последњој четвртини двадесетог века

Апстракт: Појава превода на српски језик Ван Генеповог капиталног дела "Обреди прелаза" иницира рекапитулирање утицаја теорије обреда прелаза на проучавање обичаја у српској науци. Сачињавање једног оваквог прегледа је потребано с обзиром да српски читалац Ван Генепове књиге о томе није обавештен.

Укупну библиографију радова инспирисаних Ван Генепом у српској етнологији/антропологији у протекле скоро три деценије сачињава више од 25 радова.

Утицај Ван Генепове теорије обреда на српску етнологију/антропологију посредован је британском структуралном антропологијом посебно делом Едмунда Лича. Интерпретација српског етнографског материјала започиње крајем 1970-их година и распламсава се у наредној деценији. Уз нешто мањи број радова интерпретативног карактера у следећем периоду, до појаве српског превода 2005. године, јављају се и теоријски радови који трансформишу и коригују Ван Генепову теорију чинећи је унапређеним интерпретативним средством. Апликација Ван Генепове теорије обреда прелаза у српској науци је била пут упознавања са структуралном антропологијом, што је у ситуацији једновековне теоријско-методолошке заосталости један од главних канала модернизације. Ова модернизација била је двоструко спасоносна – спречила је учешће у изградњи националистичке митологије крајем прошлог века и створила имуност на постмодернистичку мочвару ума.

Кључне речи: Ван Генеп, обреди прелаза, српска етнологија и антропологија, интерпретација обреда, британски структурализам

---

^{*} Овај чланак је настао као резултат рада на пројекту *Антропологија у двадесетом веку: теоријски и методолошки домети*, бр. 147037 који финансира Министарство науке и заштите животне средине Републике Србије.

Повод

Скоро да је прошао цео век од изласка најпознатије књиге француског етнолога Арнолда Ван Генепа "Обреди прелаза",¹ до појављивања српског превода.² Да ли је овај превод закаснио и, уопште, шта би то значило да превод неког капиталног дела светске науке "касни". Но, нису то једина питања која се постављају поводом појаве ове књиге. Можемо да се запитамо и зашто је превод Ван Генепа каснио, као и откуд потреба за преводом који је закаснио. Међутим, одговори скоро на сва ова питања припадају домену издаваштва, које у Србији доживљава сасвим нову фазу потпуног ослобођења било какве политичке и друштвене контроле, с једне стране, и невероватно јевтине производње књига, с друге стране. Ипак, важан део једног од ових питања припада домену науке и то, у овом случају, домену етнологије и антропологије као дисциплине, али и домену основних и општих принципа научног рада. Капитална дела, при чему такво одређење Ван Генеповог дела "Обреди прелаза" није потребно детаљно образлагати, мада стручно објашњење важности није могуће заобићи, играју значајну улогу унутар научне дисциплине којој припадају, без обзира на то да ли су преведена на друге језике, поготово када је оригинал на једном од светских језика, у овом случају француском. Наравно, овај став ни у ком случају не значи да не треба преводити капитална дела науке на српски језик, већ само указује да превод упознаје са тим делом ширу јавност, која често показује интересовање за капитална дела појединих научних дисциплина. С обзиром на то да се "шира јавност" или не бави професионално науком тј. не поседује основна теоријско-методолошка и емпиријска знања, или не влада страним језицима толико да би на тим језицима успешно задовољавала општу интелектуалну радозналост, капитална дела неке дисциплине, тек када се појаве као преводи, привлаче пажњу и имају своју публику. Међутим, што се тиче научника, поготово специјалиста, ситуација је другачија. Они морају да познају капитална дела своје струке не чекајући превод на српски језик. Стога прича о првом Ван Генеповом боравку међу Србима може започети излагањем путева којим су Ван Генеп тј. његова књига и његова теорија обреда прелаза стигли на странице етнолошких расправа у Србији.

---

¹ A. Van Gennep, *Les rites de passage*, Emile Nourry, 1909; друго издање 1969 "Mouton and Co et Maison des Sciences de l'Homme"; треће издање 1981. "Edition A. et J. Picard".

² А. Ван Генеп, *Обреди прелаза*, Српско издање приредио и предговор написао Александар Лома, Српска књижевна задруга, Београд 2005.

Почеци

Разматрање великог утицаја који је Ван Генепова теорија обреда прелаза остварила у српској етнологији мора укључити и сасвим кратко подсећање на "ревитализацију" Ван Генепа у светској науци, првенствено у британској структуралној антропологији. Два важна момента обележавају "откриће" Ван Генепа у оквирима структуралне антропологије.³ Једно је превод "Обреда прелаза" на енглески 1960-е године, а друго појављивање зборника који је уредио Макс Глукман о ритуалима социјалних односа,⁴ са великим есејима о обредима прелаза самог Глукмана и Виктора Тарнера. Уз остале Тарнерове радове, рецепцију Ван Генепа у оквиру британске структуралне антропологије канонизовао је Едмунд Лич књигом "Култура и комуникација" чији други поднаслов "Увод у примену структуралистичке анализе у социјалној антропологији" открива синтетску, али и дидактичку намеру аутора.⁵ Управо је ова Личова књига одиграла кључну улогу у српској рецепцији Ван Генеповог схватања обреда прелаза. Додатни импулс је стигао из текста хрватског етнолога Миливоја Водопије, објављеном непосредно по изласку Личове књиге, у којем се, после опширног приказа теоријско-методолошког оквира, улично весеље загребачких матураната посматра у светлу обреда прелаза.⁶

Први рад о обредима прелаза у Србији, 1978. године, био је о покладама и као сваки пионирски рад садржао је опширније методолошке експликације назначене у самом наслову.⁷ Убрзо за њим, појављује се и анализа фаза свадбеног ритуала са посебним акцентом на граничнике између појединих фаза.⁸

³ Осим Ван Генепа има још аутора са почетка 20-ог века који су поново "откривени" у структуралној антропологији. То су нпр. Владимир Проп и његова *Морфологија бајке* из 1928. године, преведена на енглески 1958. године, и коментарисана од стране Леви-Строса 1960. године (Види В. Проп, *Морфологија бајке*, Београд 1982), као и дански фолклориста Аксел Олрик чије је епске законе нарације (1909) Алан Дандес дефинисао као претечу Леви-Стросове структуралне анализе мита (Види. А. Олрик, *Epic Laws of Folk Narrative*, in Alan Dundes (Ed.) *The Study of Folklore*, Englewood: Prentice-Hall 1965 : 129-141, посебно напомену уредника бр. 8).

⁴ М. Gluckman (Ed.) *Essays on the Ritual of Social Relations*, Manchester University Press 1963.

⁵ Е. Leach, *Culture and Communication*, Cambridge University Press 1976. Српски превод: Е. Лић, *Култура и комуникација*, Београд 1983.

⁶ М. Vodopija, *Maturiranje kao "rite de passage"*, *Narodna umjetnost* 13, Zagreb 1976.

⁷ М. Prošić, *Теоријско-hipotetički оквир за проучавање покллада као обреда прелаза*, *Етнoлошке сveske* I, Београд 1978.

⁸ И. Ковачевић, *Разбијање предмета као граница појединих фаза свадбеног ритуала*, *Симпозијум Сеоски дани Сретена Вукосављевића VII*, Пријеполје 1979.

Оба рада као основу користе Личову формализацију Ван Генепове трочлане структуре.

У радове из овог периода, који су шире схваћено инспирисани Ван Генепом, може се сврстати и рад о табуима као елементима временске и просторне сегментације света.⁹

Распламсавање

Већ у наредним радовима, испитивање обреда прелаза шири учаурене представе о домену етнолошког истраживања и то унутар уврежене представе о "традиционалној култури", истражујући до тада непроучаване ритуале везане за прву менструацију¹⁰ или ширећи етнологију на проучавање савремене урбане културе – објашњавајући испит на факултету и улазак код претпостављеног у канцеларију као примере обреда прелаза.¹¹ Рад о ритуалу сахрањивања као обреду прелаза уводи Теренса Тарнера као још једног значајног аутора, осим Лича и Виктора Тарнера, чијим се ставовима допуњава методолошка основа интерпретације.¹²

Почевши од 1982. године, наредних неколико година (1982-1986) представљају "златно доба" проучавања обреда прелаза у српској етнологији. У неким радовима као што је анализа прослављања рођендана,¹³ ритуала који није познат у "традицијској култури" већ представља иновацију у обичајима животног циклуса, или у анализи "посмртног умирања"¹⁴ као продужене фазе сепарације од "овог света" и агрегације у "онај свет", уочавање структура обреда прелаза није у првом плану и инспирација Ван Генеповим "Обредима прелаза" је само усмеравајућа. Анализа обреда названог "воловска богомоља" дала је за право Ван Генеповом ставу да неки ритуали у себи садрже обреде прелаза, али да могу имати и посебну сврху и појединачне циљеве.¹⁵ Воловска богомоља јесте етноветеринарски ритуал који етиолошком и

⁹ Д. Бандић, Табу као елемент организације културног времена и простора, *Градина* 6-7, Ниш 1981.

¹⁰ М. Малешевић, Породични ритуали око прве менструације, у: *Промене у традиционалном породичном животу у Србији и Пољској*, Посебна издања ЕИ САНУ 25, Београд 1982.

¹¹ I. Kovačević, *Urbani rituali*, *Kultura* 57-58, Београд 1982.

¹² М. Prošić, *Pogrebni rituali u svetlu obreda prelaza, na primeru Stonskog primorja*, *Etnološki pregled* 18, Београд 1982.

¹³ М. Малешевић – Д. Братић, О прослављању рођендана, *ГЕИ САНУ XXXII*, Београд 1983.

¹⁴ D. Bandić, *Koncept posmrtnog umiranja u religiji Srba*, *Etnološki pregled* 19, Београд 1983.

¹⁵ А. Ван Генеп, *Обреди прелаза*, Београд 2005 : 16.

симптоматолошком терапијом "лечи" сточну заразу и показује типичну двојну структуру исцелитељских обреда, али с обзиром на то да омогућава прелаз из болесног у здраво стање, има и секундарну структуру обреда прелаза.¹⁶

Обреди који прате "политички животни циклус", у низу пионир-омладинац-члан партије, у свом првом сегменту су проучени са становишта Ван Генеповог схватања обреда прелаза,¹⁷ као и ритуал који прати завршетак професионалног живота – прослава одласка у пензију.¹⁸ Успостављање нових социјалних односа у традицијској култури било је праћено ритуалима прелаза који су били предмет проучавања у овом периоду и који су обрађени у посебним радовима. То су ритуална адопција¹⁹ и ритуали који прате деобу породичне задруге²⁰.

Реинтерпретација додолске поворке са становишта обреда прелаза баца ново светло на ранију семиолошку анализу овог ритуала, заокружујући његову интерпретацију као обреда са две паралелне структуре, од којих је једна структура обреда прелаза, и два могућа читања, мушким и женским читањем, условљеним пољном расподелом моћи у друштву.²¹

У полету проучавања обреда прелаза у српској етнологији јављају се и радови који теоријски и методолошки промишљају и допуњују основни теоријско-методолошки оквир. Посматрање типова обреда прелаза из угла религијски детерминисаних статуса унутар категорија свето/не-свето и религијско/не-религијско отворило је простор за типолошку разраду Ван Генеповог схватања обреда прелаза.²² Са друге стране, указано је да се проучавање обреда прелаза превасходно односи на декодирање елементарна ритуала, као и на вишеструкост могућих структура обреда, од којих једна може бити структура обреда прелаза.²³

¹⁶ И. Ковачевић, Волowska богомоља, *Гласник Етнографског музеја* 47, Београд 1983.

¹⁷ М. Малешевић, Пријем у пионирску организацију, *Етнолошке свеске* V, Београд 1984.

¹⁸ Д. Братић, Церемонија испраћања радника у пензију, *Етнолошке свеске* V, Београд 1984.

¹⁹ З. Дивац, Адопција као обред прелаза, *ГЕИ САНУ XXXIII*, Београд 1984.

²⁰ Д. Братић, Ритуални аспект деобе задруге, *ГЕИ САНУ XXXIII*, Београд 1984.

²¹ И. Ковачевић, Нови резултати семиолошког проучавања додолске поворке, *Македонски фолклор* 34. Скопје, 1984. Види целовито објашњење додолске поворке са технички исправним графичким приказима у I. Kovačević, *Semiologija rituala*, Beograd 1985 : 78-98.

²² М. Малешевић, Прилог типологији ритуала прелаза, *Расковник* 39, пролеће 1984.

²³ I. Kovačević, *Semiologija rituala*, Beograd 1985 :178-179 и 78-113.

Ивањдански ритуал, као ритуал иницијације девојака и међусобни однос путовања и гостопримства, односно путника и госта, у традицијској култури сагледани су у новом светлу, кроз призму Ван Генепове трочлане структуре.²⁴

У овом периоду се чак два рада баве свадбом као обредом прелаза. Један, којем је то примарни циљ,²⁵ и други, у коме је свадба тек средишњи део социјалног развоја жене праћеног кроз три кризна момента њеног развоја – прву менструацију, свадбу и први порођај.²⁶

Ван Генепово тумачење обреда прелаза, уз фокусирање на модерне секуларне ритуале (Да Мата, Мур и Мајерхоф), послужило је као инспирација за анализу "непоновљивог" ритуала – пуштања у погон монтажне траке за производњу аутомобила "Југо", намењеног извозу у Америку.²⁷ Класичнији приступ, у смислу апликације Ван Генепове трочлане структуре, у Личовој графичкој верзији, присутан је у анализи релативно новог обичаја – испраћаја у војску, где је показао хеуристичку вредност. Наиме, примењен на сам чин прославе "испраћаја у војску", бриколиран из свадбеног ритуала, указао је на друге фазе ритуала које нису биле обухваћене првим теренским истраживањем, као и на религијски и још један социјални ниво, тј. целокупност различитих радњи које прате цео "војнички" живот појединца од "предвојничке обуке", преко служења војног рока до "резервног састава".²⁸ Исти приступ је примењен у анализи српског фолклорног материјала – бајки названих "јуначке" (АТ 300-303), и у којој је дао полазну основу за иницијацијску интерпретацију овог типа бајке.²⁹

²⁴ Ibid. 125-142. Анализа Ивањдана као иницијацијског ритуала саопштена је као реферат, под насловом "Елементи обреда прелаза у Ивањданском ритуалу у Србији", још 1982. на пољско-српском симпозијуму *Промене у традиционалном породичном животу у Србији и Пољској* одржаном октобра 1982. године у Пријеполу. Види. Z. Jasiewicz - P. Vlahovic (Red.), *Kultura tradycyjna w zyciu wspolczesnej rodziny wiejskiej*, Uniwersytet Im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, *Seria Etnografia*, Nr.12. Poznan 1986: 101-106.

²⁵ В. Jovanović, Camera obscura svadbenog obreda, *Savremenik*, n. s. br. 7-8, 1986. Од истог аутора је и необјављена докторска дисертација "Магија у обредима прелаза код Срба" одбрањена на Филозофском факултету у Београду 1988. године.

²⁶ М. Малешевић, *Ritualizacija socijalnog razvoja žene – Tradicionalno selo zapadne Srbije*, Zb. radova EI SANU knj. 19, Beograd 1986 : 9-118. (Магистарски рад одбрањен на Филозофском факултету у Београду 1985. године).

²⁷ Д. Антонијевић, Ритуал пуштања монтажне траке у погон у производњи "Југа 55GV", *Етнолошке свеске VII*, Београд -Топола 1986.

²⁸ И. Ковачевић, Одлазак у војску, *Етнолошке свеске VII*, Београд-Топола 1986.

²⁹ Д. Антонијевић, *Значење српских бајки*, Београд 1991: 31-45. (Магистарски рад одбрањен на Филозофском факултету у Београду 1988. године)

Значај

"Херојско" доба проучавања обреда прелаза у српској етнологији трајало је десетак година и имало је десетак актера. Донело је неколико закључака који се тичу Ван Генеповог приступа обредима прелаза, као на пример потврда паралелних структура обреда од којих је једна структура обреда прелаза, једну могућу типологију обреда прелаза, уочавање "испретураности" појединих фаза у конкретним ритуалима, констатовање хеуристичке вредности, итд.

Само на изглед је парадоксална констатација да највећи значај аплицирања структурализованог Ван Генепа на српски етнографски и фолклорни материјал није у резултатима који су добијени анализом проучаваних обичаја и другог фолклорног материјала. Важније од тога су последице које је овај "покрет" имао на српску етнологију у целини. Интерпретативност Ван Генеповог схватања обреда прелаза је дефинитивно укинула неке од главних обележја српске етнологије претходног периода. То су преписивачка пракса и етноекспликативна "објашњења". Преписивачка пракса постојеће етнографије састојала се у прекомпоновању етнографске грађе из монографија регионалних целина или успутних етнографских бележака у "студије" о поједином обичају, иако се из таквих студија није могло сазнати ништа више од онога што је постојало у етнографској грађи. Са друге стране, уважавања етноекспликације као објашњења "узрока", "настанка" или "разлога постојања" неког обичаја, сводило се на објашњења типа "ваља се" – "не ваља се" или "да не чује зло". Разлика је у другом случају уочљива када се упореди усвајање етноекспликације ("судови се током свадбе разбијају да се одагна зло"), са објашњењем да различита "разбијања" предмета имају различита значења – као граничника између појединих фаза до обележја неке од фаза.³⁰ То значи да је истраживање обреда прелаза било "добра показна вежба из које се види да: а) обичаји немају значење које зна свака стара баба и коју само треба, брзо, на време, за живота, питати, већ да се структура и значење обичаја налазе испод опажљивог нивоа и етноекспликације и б) да структурална анализа није само тешко разумљива и директно неапликативна мисао Клод Леви-Строса, већ и далеко разумљивије и иницијантима примереније уочавање елемената одвајања, извртања нормалности и поновног спајања."³¹

³⁰ И. Ковачевић, Разбијање предмета као граница појединих фаза свадбеног ритуала, *Симпозијум Сеоски дани Сретена Вукосављевића VII*, Пријеполје 1979.

³¹ И. Ковачевић, Из етнологије у антропологију (Српска етнологија у последње три деценије 1975-2005), у зборнику *Етнологија и антропологија: стање и перспективе*, Зб. ЕИ САНУ, 21. Београд 2005 : 16-17.

Проучавање обреда прелаза се показало као важан део процеса "модернизације" српске етнологије/антропологије,³² процеса који је определио судбину српске етнологије/антропологије у судару са две велике опасности током последње деценије двадесетог века: примитивним национализмом и постмодернизмом, те њиховим потенцијалним спојем у ренационалистичкој реетнографизацији. Компаративни пример из суседства показује како је немодернизована етнологија постала лак плен децијентификовано постављених политичких задатака самооправдавајући се постмодернистичким идејним галиматијасом. Између "националне службе" коју су предводили сликарски писци небеске визуре, каријеристички националисти и професионалне патриоте, и критичког приступа владајућем режиму, српска антропологија се, својим активистичким делом, определила за "критички усмерену политичку антропологију" као изданак модернизма.³³

После 1990. године

Интересовање за обреде прелаза и, у оквиру тога, за Ван Генепову интерпретацију, не јењава ни у последњој деценији 20. и на почетку 21. века. Зборници и књиге о обредима прелаза у овом периоду су претежно посвећени модерној обредној пракси, што показује да је српска етнологија/антропологија, бавећи се тиме више од једне деценије раније, антиципирала кретања светске науке. Књиге о рођењу у Америци,³⁴ венчању и сахрани,³⁵ поновном откривању обреда прелаза,³⁶ зборник "Раскршћа: Истраживање савремених обреда прелаза",³⁷ су само неки резултати новог таласа бављења обредима прелаза који се претежно односе на савремено друштво, али сежу и у прошлост, као што је рад Џин Хјустон о иницијацији Телемаха из њене књиге "The Hero and a Goddess: The

³² С. Наумовић, Национализација националне науке? Политика етнологије/антропологије у Србији и Хрватској током прве половине деведесетих година двадесетог века, С. Ковач (Ур.), *Проблеми културног идентитета становништва савремене Србије*, Београд 2005 : 37-39.

³³ Ibid. 39-40.

³⁴ E. Davis-Floyd, *Birth As an American Rite of Passage*, University of California Press 1992.

³⁵ R. L. Grimes, *Marrying & Burying: Rites of Passage in a Man's Life*. Boulder, CO: Westview 1995.

³⁶ R. L. Grimes, *Deeply Into the Bone Re-Inventing Rites of Passage*, Publisher: University of California Press. Berkeley, CA. 2000.

³⁷ L. C. Mehdi et all. (Ed.), *Crossroads: The Quest for Contemporary Rites of Passage*, Open Court Publishing Company 1996.

Odyssey as a Mystery and Initiation",³⁸ поново публикован у зборнику "Раскршћа".

Тих година, у српској етнологији/антропологији долази до извесне стагнације у апликацији Ван Генепове теорије обреда прелаза, трансформисане у интерпретативни поступак, присутне у свега неколико радова. Уочена је структура обреда прелаза у ритуалу који прати трансформацију при умиру крвне освете,³⁹ као и у одређеним обредима Западне Африке у којима се употребљавају маске.⁴⁰

Насупрот стагнацији у интерпретативној примени Ван Генеповог схватања обреда прелаза, јављају се нови покушаји теоријског и методолошког резимирања. У монографији о Едмунду Личу покренуто је преиспитивање односа према "теорији обреда прелаза уз констатацију да сам Лич није никада "обред прелаза" применио као метод, односно да "никад није посматрао конкретан ритуал да би показао да овај задовољава услове да буде назван обредом прелаза".⁴¹

Уз ослонац на Личов став да елементи ритуала немају значење по себи, већ тек у контрасту са другим елементима, проблематизује се значење обреда прелаза по себи, сматрајући да се њихово значење може наћи само у контексту који их ствара.⁴² У раду о крштењу из 2002. године, којим обнавља интерпретативност Ван Генепових обреда прелаза, исти аутор се опредељује за полазиште "ближе Ван Генепу него Личу или Тарнеру".⁴³ Расправљајући о односу Ван Генеповог схватања трочлане структуре, која се састоји из обреда сепарације, обреда лиминалности и обреда агрегације према "структуралистичким" интерпретацијама (Лич, Тарнер) које говоре о три фазе обреда прелаза, аутор упозорава на то да структуралистичка интерпретација може довести до става да су сви обреди – обреди прелаза.⁴⁴

³⁸ J. Houston, *The Hero and a Goddess: The Odyssey as a Mystery and Initiation*. Ballantine Books 1992. (Poglavlje 11. "The Initiation of Telemachus" 267-288).

³⁹ Н. Павковић, Крвна освета и умир као обред прелаза и континуитета, *Зборник Филозофског факултета XVI*, Београд 1993.

⁴⁰ S. Коваџ, *Maska kao znak*, Београд 1996 : 169-176. (Докторска дисертација одбрањена на Филозофском факултету у Београду 1992. године.)

⁴¹ Б. Жикић, *Антропологија Едмунда Лича*, Београд 1997 : 93-94. (Магистарски рад одбрањен на Филозофском факултету у Београду 1996. године)

⁴² Ibid. 97.

⁴³ Б. Жикић, Крштење одраслих и деце у Србији у последњој деценији двадесетог века, У З. Дивац, (Ур.), *Обичаји животног циклуса у градској средини*, ПИ ЕИ САНУ, 48. Београд 2002 : 118.

⁴⁴ И. Ковачевић, *Семиологија мита и ритуала. II. Савремено друштво*. Београд 2001 :17-18. Ова теза, настала у време интензивног проучавања обреда прелаза у српској етнологији, је проверавана у већем броју дипломских радова рађених на Одељењу за етнологију и антропологију Филозофског факултета у Београду.

Још у време интензивне примене Ван Генеповог схватања обреда прелаза у српској етнологији/антропологији, започела је и дискусија о могућем прецизирању односа "фаза" и "обрета", о томе да ли су сви обреди – "обреди прелаза", и да ли се сви елементи обреда увек могу интерпретирати као трофазна сукцесивна структура сепарације, лиминалности и агрегације. У једном резимирању ових расправа, 15-ак година касније, закључено је да су "фазе" обреда ређе фазе у правом смислу речи, већ да се често јављају "испретуране" и сасвим редуковане. Више десетина примера анализа обреда прелаза објављених у стручној литератури довели су до закључка да су сепарација, лиминалност и агрегација "значења која се могу приписати појединим елементима и која објашњавају зашто је дотични елемент уопште бриколиран у обред".⁴⁵ У истом раду, као и у методолошком уводу у претходно поменутом раду о крштењу, реактуализује се питање односа обреда прелаза према обредима уопште. Екстремно схватање по коме су сви обреди – обреди прелаза, ублажено је на начин да је све обрде *могуће посматрати* као обрде прелаза,⁴⁶ што произилази из чињенице да се са сваким обредом постиже нека промена, остварује неки прелаз, па самим тим обред може и секундарно имати значење обреда прелаза.

Од 2005. године

Појава српског превода Ван Генепове књиге "Обреди прелаза" крајем 2005. године подстиче резимирања утицаја које је Ван Генепово схватање, у обради британске структуралне антропологије, остварило на српску етнологију.

Пређени пут, започет доживљавањем излагања фаза обреда прелаза као ексcesa у очима традиционалних етнолога, до прихватање иновационе "теорије" и њеног преобраћања у метод објашњавања, резултирао је обиљем радова. Ти радови, настали на почетку минуциозним третманом, прерасли су у увежбани манир и послужили су као педагошко средство у припреми семинарских и дипломских радова од којих се захтева креативност. На том путу теорија/метод су деконструисани и поново конструисани да би се елиминисали труизми и пажња усмерила на могућности интерпретације. Неконзистентност основног модела који карактерише фазна структура превазиђена је тако да се очува интерпретативност целокупног поступка. У фази деконструкције, која је обављана и кроз

⁴⁵ И.Ковачевић, *op.cit.* 19. Идеју је, још у периоду интензивног проучавања обреда прелаза, усмено изнео Душан Бандић.

⁴⁶ Намерно или случајно фазе агрегације или сепарације су називане "сегрегација".

аналитички поступак и кроз методолошке текстове или пасаже, избегнуто је могуће извртање стратегије у разматрања која резултирају перпетуираним тврдњама да је неки обред – обред прелаза. Потврђена је полифункционалност обреда, који могу бити и обреди прелаза, што је заступао и сам Ван Генеп, и томе додат став да се сви ритуали могу посматрати и као обреди прелаза. Учињена је једна могућа типологија обреда прелаза и наговештене друге, као и наслућена могућност корелације бриколираних елемената са типом или подтипом обреда прелаза. Напокон, апликација на "секуларне" ритуале модерног доба била је други узрочник и показатељ промене парадигме у српској етнологији/антропологији.

После више од двадесет радова о обредима прелаза у српској етнологији/антропологији и још много пута толико оних који су настали у педагошком процесу, поставља се питање да ли треба и даље проучавати обрде прелаза. Одговор је позитиван уз обавезно усвајање свих коректива уочених у српској етнологији/антропологији, пре свега оног који говори да при сваком проучавању неког ритуала треба сагледати који се елементи (ритеми) налазе у ритуалу да би означили некакав прелаз. С друге стране, Ван Генепово схватање обреда прелаза, у структуралној обради, представљало је осветљени ходник који је повезивао прошлост и будућност српске етнологије/антропологије. На једном крају тог ходника је била прошлост коју обележава полувековно одумирање обесврховљене дисциплине, а на другом дисперзивна разноликост модерне антропологије која је у међувремену раскрстила са ограничењима проучавања на "примитивне" или "друге". То условљава да свежина небројених тема, које су се отвориле после 1990. године, као и иновативност њиховог проучавања чине и чиниће обрде прелаза мање примамљивим самосталним предметом анализе.

Обреди прелаза у српској етнологији/антропологији –
Литература за почетнике

1978

М. Prošić, Теоријско-hipotetički оквир за проучавање poklada као обреда прелаза, *Etnološke sveske I*, Београд 1978.

1979

И. Ковачевић, Разбијање предмета као граница појединих фаза свадбеног ритуала, *Симпозијум Сеоски дани Сретена Вукосављевића VII*, Пријепоље 1979.

1981

Д. Бандић, Табу као елемент организације културног времена и простора, *Градина 6-7*, Ниш 1981.

1982

- I. Kovačević, Hijerarhijski ritual ulaženja, u I. Kovačević, Urbani rituali, *Kultura* 57-58, Beograd 1982.
- M. Малешевић, Породични ритуали око прве менструације, *Промене у традиционалном породичном животу у Србији и Пољској*, ПИ ЕИ САНУ 25, Београд 1982.
- M. Prošić, Pogrebni rituali u svetlu obreda prelaza, na primeru Stonskog primorja, *Etnološki pregled* 18, Beograd 1982.

1983

- M. Малешевић – Д. Братић, О прослављању рођендана, *ГЕИ САНУ XXXII*, Београд 1983.
- D. Vandić, Концепт посмртног умирања у религији Срба, *Etnološki pregled* 19, Beograd 1983.
- И. Ковачевић, "Воловска богомоља", *Гласник Етнографског музеја* 47, Београд 1983.

1984

- Д. Братић, Ритуални аспект деобе задруге, *ГЕИ САНУ XXXIII*, Београд 1984.
- Д. Братић, Церемонија испраћања радника у пензију, *Етнолошке свеске V*, Београд 1984.
- З. Дивац, Адопција као обред прелаза, *ГЕИ САНУ XXXIII*, Београд 1984.
- И. Ковачевић, Нови резултати семиолошког проучавања додолске поворке, *Македонски фолклор* 34. Скопје, 1984. Види целовито објашњење додолске поворке са технички исправним графичким приказима у I. Kovačević, *Semiologija rituala*, Beograd 1985 : 78-98.
- M. Малешевић, Пријем у пионирску организацију, *Етнолошке свеске V*, Београд 1984.
- M. Малешевић, Прилог типологији ритуала прелаза, *Расковник* 39, пролеће 1984.

1985

- I. Kovačević, *Semiologija rituala*, Beograd 1985. Poglavlja: "Ivanjdan" i "Putovanje i gostoprimstvo".
- M. Малешевић, *Ritualizacija socijalnog razvoja zene – Tradicionalno selo zapadne Srbije*, Zb. radova EI SANU knj. 19, Beograd 1986 : 9-118. (Магистарски рад одбрањен на Филозофском факултету у Београду 1985)

1986

- Д. Антонијевић, Ритуал пуштања монтажне траке у погон у производњи "Југа 55GV", *Етнолошке свеске VII*, Београд-Топола 1986.
- В. Јовановић, Camera Obscura svadbenog obreda, *Savremenik*, N.s. br. 7-8, 1986.
- И. Ковачевић, Одлазак у војску, *Етнолошке свеске VII*, Београд-Топола 1986.

1988

Д. Антонијевић, *Значење српских бајки*, ПИ ЕИ САНУ, књ. 33, Београд 1991. (Магистарски рад одбрањен на Филозофском факултету у Београду 1988)

Б. Јовановић, *Магија у обредима прелаза код Срба*, докторска дисертација одбрањена на Филозофском факултету у Београду 1988.

1992

С. Коваљ, *Maska kao znak*, Београд 1996 : 169-176. (Докторска дисертација одбрањена на Филозофском факултету у Београду 1992.)

1993

Н. Павковић, *Крвна освета и умир као обред прелаза и континуитета*, *Зборник Филозофског факултета XVI*, Београд 1993.

1996

Б. Жикић, *Антропологија Едмунда Лича*, Београд 1997. (Магистарски рад одбрањен на Филозофском факултету у Београду 1996).

2001

И. Ковачевић, *Семиологија мита и ритуала 2. Савремено друштво*, Београд 2001 : 12-19.

2002

Б., *Крштење одраслих и деце у Србији у последњој деценији двадесетог века* у *Z. Divac (ur.), Običaji životnog ciklusa u gradskoj sredini*, ПИ ЕИ САНУ 48, Београд 2002 : 115-128.

Ivan Kovačević

The second coming of Van Gennep among the Serbs
A contribution to the history of Serbian ethnology/anthropology in
the final quarter of the XX century

Emergence of the Serbian translation of Van Gennep's major work "The Rites of Passage" initiates recapitalization of the influence theory of rites of passage had on studies of customs in Serbian scholarship. It is necessary to make such a review since the Serbian reader of Van Gennep's book is unaware of that fact.

Bibliography of works inspired by Van Gennep in Serbian ethnology/anthropology in the past three decades totals at over 25 books.

Influence of Van Gennep's theory of rites on Serbian ethnology/anthropology is intermediary; it came through British structural anthropology, especially the works of Edmund Leach. The interpretation of Serbian ethnographical materials began in the late 1970s and blazed up in the following decade. From then on and until the emergence of Serbian translation in 2005, along with a bit less numerous works of inter-

pretative nature, theoretical volumes also appear transforming and correcting Van Gennep's theory making it an advanced interpretative means.

Application of Van Gennep's theory of rites of passage to Serbian scholarship was a way of familiarizing with the structural anthropology that was one of the major channels of modernization in the setting of centennial theoretical/methodological backwardness. This modernization was twofold salutary – it prevented the construction of mythology of nationalism at the end of the last century and created an immunity to postmodern mind swamp.

Ivan Kovačević

Van Gennep de retour parmi les Serbes
Contribution à l'histoire de l'ethnologie et l'anthropologie serbes dans le dernier
quart du XXe siècle

La publication de la traduction serbe des "Rites de passage", ouvrage capital de Van Gennep, se trouve à l'origine d'un aperçu sur l'impact de sa théorie des rites de passage sur l'étude des coutumes dans la science serbe. Publier un tel aperçu est nécessaire étant donné que le lecteur serbe de l'ouvrage de Van Gennep n'est pas renseigné sur ce point.

La bibliographie des ouvrages inspirées par Van Gennep et publiés dans le cadre de l'ethnologie et l'anthropologie serbes au cours des trente dernières années comporte plus de 25 références.

La théorie des rites élaborée par Van Gennep a influencé l'ethnologie et l'anthropologie serbes par le biais de l'anthropologie structurelle britannique et, plus particulièrement, par l'intermédiaire des ouvrages d'Edmund Leach. Des interprétations du matériel ethnographique serbe émergent à la fin des années 1970, pour exploser au cours de la décennie suivante. A partir de ce moment, et jusqu'à la publication de la traduction serbe en 2005, le nombre de textes interprétatifs est en baisse; en revanche, on note l'apparition de travaux théoriques qui transforment et corrigent la théorie avancée par Van Gennep pour en faire un outil d'interprétation plus sophistiqué. Dans la science serbe, l'application de la théorie des rites formulée par Van Gennep a représenté une façon de se familiariser avec l'anthropologie structurelle; vu le retard séculaire sur le plan théorique et méthodologique, elle a fonctionné comme l'un des principaux ressorts de la modernisation. Cette modernisation a été doublement salutaire: elle a éliminé le danger de participer à l'élaboration de la mythologie nationaliste vers la fin du siècle dernier; elle a immunisé la discipline contre la marée spirituelle du postmodernisme.